

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ТЕКСТОЦЕНТРИЧНОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

У статті висвітлюється суть, особливості та доцільність використання текстоцентричного підходу у викладанні української мови і літератури з метою розвитку творчої особистості – носія національної мовної культури.

Без національної культури людина перестає бути людиною. Безперечно, її носій – учитель-словесник. Від нього залежить доля країни, підрастаючого покоління, їхнє майбутнє. Сьогодні в нашій країні виникла проблема: протиріччя між загальним зниженням інтелектуального рівня, культури мовлення дітей і вимогою суспільства – розвиток всебічно розвиненої, творчої, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, здатної аналізувати інформацію, що міститься в тексті, створювати власне висловлювання і застосовувати результати інтелектуальної діяльності на практиці. Не секрет, що мовленнєва культура школярів знаходиться на низькому рівні. Про це говорять не лише філологи. Безумовно, мовленнєва культура пов'язана із загальною культурою людини, яку прищеплюють не стільки в сім'ї, скільки в школі. На жаль, практика показує, що уроки української мови і літератури не для всіх є улюбленими, дуже часто у дітей відсутня комунікативна мотивація, що заважає здійснити процес вивчення мови як засобу спілкування. Про недостатньо високий рівень володіння українською мовою і літературою сучасними школярами свідчать і результати зовнішнього незалежного оцінювання. Ситуацію, яка склалася, вважаємо, може змінити текстоцентричний підхід до викладання цих предметів у школі, бо нині він найбільш актуальний і є важливим чинником формування комунікативної компетентності учнів.

Текстоцентричний підхід – це спрямованість навчально-виховного процесу на розвиток умінь і навичок на основі тексту. Центральне місце в ньому займає зв'язний текст, слово в найширших ареалах його побутування, багатоаспектному, смислового та символічного виявах. Текстоцентричний підхід ґрунтується на положеннях вітчизняних та зарубіжних учених-лінгвістів, методистів-дослідників, учителів-практиків: Н. Валгіної, С. Єрмоленка, Л. Мацько, Т. Ладиженської, Л. Скуратівської, М. Бахтіна, В. Виноградова, Л. Щерби, В. Жирмунського, а вперше було його розроблено у працях Дж. Каца, Дж. Фодора, П. Посталя, Р. Абрагама, Ш. Кіфера та інших. Л. Бабенко визначає текстоцентричний підхід як такий, що заснований на уявленні про текст як результат і продукт творчої діяльності. Текст розглядається як цілісний завершений об'єкт дослідже-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

Проте окремо виділяються семантика і граматика тексту, основу яких складає погляд на текст як на структурно-семантичне ціле. «Де немає тексту, там немає і об'єкта для дослідження і мислення», – зазначав М. Бахтін [1, с. 8]. Останнім часом з'явилися наукові розвідки, які пропонують як окремі прийоми роботи з текстом, так і цілісну систему роботи на уроках української мови (Л. Варзацька, Т. Донченко, М. Девдера, Н. Лесняк, О. Мельничайко, В. Мельничайко, М. Пентилюк, Г. Шелехова).

Використання текстоцентричного підходу у формуванні комунікативної компетенції учнів має ряд суттєвих переваг і сприяє:

- засвоєнню мовних та мовленнєвих знань;
- розвитку мовленнєвих здібностей;
- використанню інтонації як риторико-мелодійного боку мовлення (логічний наголос, пауза, темп, мелодика, тембр голосу);
- формуванню та розвитку діалогічних та монологічних висловлювань;
- відтворенню чужих і створенню власних висловлювань;
- активізації пізнавальної діяльності учнів;
- формуванню вміння висловлювати власні думки;
- розвитку емоційної і естетичної чутливості учня;
- вихованню духовно-моральних якостей.

Використовуючи текстоцентричний підхід на уроках мови, учителю слід підібрати такі форми і методи роботи з текстом, котрі б сприяли розвитку мовлення учнів, обирати тематичний текстовий матеріал, розроблювати способи практичної роботи з текстом, спрямованої на розвиток навичок аналізу, синтезу, узагальнення і систематизації мовних і текстових одиниць, залучати до позакласної роботи учнів із метою розвитку їх творчих здібностей, виявляти обдарованих у лінгвістичному відношенні дітей.

В основі текстоцентричного підходу має бути системність, тому, плануючи навчальний матеріал за роками навчання (безумовно, з урахуванням програми), треба приділяти велику увагу в 5-6 класах – виявленню системи мовних засобів усіх рівнів, бо в цих класах вивчаються всі граматичні теми, з допомогою яких передається ідейно-тематичний та естетичний зміст тексту; у 7 класі – використанню мовних засобів у текстах різних стилів, створенню учнями власних текстів з урахуванням законів текстотворення; у 8 класі – практичному використанню мовних засобів у текстах не тільки різних стилів, а й жанрів; у 9-11 класах – розгляду текстів на міжпредметній основі.

Основою текстоцентричного підходу є текст – зв'язне висловлювання, яке складається з кількох речень, що має певну змістову і структурну завершеність. Як явище мовної та позамовної дійсності текст виконує різні функції: це і засіб спілкування, і спосіб передачі та збереження інформації, і засіб реа-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

лізації міжпредметних зв'язків мови, і продукт історичної доби, і форма існування культури, її традицій, звичаїв, і носій виховного потенціалу для підростаючого покоління [6, с. 187].

Звичайно, вивчення тексту вже давно увійшло до практики вчителів-словесників. Але, на жаль, у сучасній школі склалася така тенденція: на уроках діти засвоюють мовні поняття здебільшого на окремих словах, ізольовано від тексту. Аналізуючи слово, наприклад, за фонетичним або морфемним складом, розбираючи як частину мови або член речення, учителі мало пов'язують його із місцем і роллю в живому мовленні. Звідси, мабуть, і бідність мовлення, низька культура спілкування на фоні багатства і краси української мови, неякісне функціонування мови в інформаційному просторі. А текст дає можливість продовжити активне життя слова. І дуже важливо, що автори нових підручників з української мови навчальний матеріал побудували на текстовій основі. Введення текстоцентричних технологій вивчення української мови у початкових класах дозволить забезпечити реалізацію принципу перспективності, зорієнтовану на основну і старшу школу. А включення системи текстів відповідної тематики як дидактичного матеріалу із розробленими завданнями зумовить вивчення української мови на шести рівнях: фонетико-фонематичному, лексико-семантичному, словотворчому, морфемному, морфологічному, синтаксичному. Різноманітні тексти, об'єднані однією темою, дозволять учителю чітко визначити виховні цілі уроку, впливати на розвиток інтелектуальних якостей школяра, формувати патріотичні, морально-етичні, екологічні переконання, а також розвивати естетичні смаки. Окрім цього учитель має можливість розкрити красу і багатство рідної мови, залучити учня до культурних надбань українського народу.

Уроки побудовані на текстовій основі дають можливість учителеві впливати на формування логічного мислення, на вироблення вмінь і навичок правильно користуватися учням у різних мовленнєвих ситуаціях, чітко усвідомлюючи значення слова в тому чи іншому контексті, допомагають збагатити активний словник учнів, швидше практично оволодіти нормами української мови, а також реалізують завдання соціокультурної змістовної лінії програми з української мови – формування духовного світу учнів, цілісних світоглядних уявлень, загальнолюдських ціннісних орієнтирів, тобто прилучення через мову до культурних надбань українського народу і людства взагалі. Наприклад, Олександра Глазова, автор підручника «Українська мова» (5 клас), на невеликому текстовому матеріалі рекомендує організувати виконання учнями кількох взаємопов'язаних навчальних дій, послідовність яких відобразатиме логіку уроку і допоможе дітям усвідомити доцільність добору певних мовних одиниць, засвоїти (закріпити, узагальнити, повторити) мовні правила та ще й набути (закріпити, удосконалити) різних комунікативних умінь [4, с. 128]. Граматичний (лексичний) матері-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

ал, який розглядається на матеріалі тексту, сприймається учнями з більшою цікавістю, ніж у процесі опрацювання окремих речень або словосполучень. Робота з текстом формує мовну спостережливість, збагачує словниковий запас та розвиває естетичне сприймання мови. Опрацювання тексту сприяє розвитку в дитячій інтелектуальних і практичних умінь та навичок, досягненню розвивальних і виховних цілей уроку. Але найголовніше – вивчення мовних категорій на матеріалі текстів сприяє тому, що мовні одиниці сприймаються дітьми як явища живого мовлення, що забезпечує мотивацію до навчання. Важливим є те, що вивчення рідної мови на основі опрацювання тексту в єдності змісту й форми допомагає школярам усвідомити значення мови як засобу передавання думок й почуттів. Так, закріплюючи вивчене про однорідні члени речення, учитель може використати такий текст:

Історія нашого народу велика, героїчна. Він пройшов через випробування, тяжко жив і змагався. Він оборонявся, будував фортеці й міста, орав ниви. Наш народ створив дивовижний світ пісень, казок, оповідань, легенд! Він зробив усе, щоб ти мав рідну землю, місто, село, дім. Люби ж його! Він народив тебе, батьків, твоїх дідів та прадідів. Шануй його мову, історію, культуру. (За В.Шевчуком).

Після виразного прочитання п'ятикласниками тексту вчитель може запропонувати такі запитання і завдання:

- Чи є висловлювання текстом? Свою думку доведіть.
- Визначте тему тексту. Прочитайте слова, у яких виражено головну думку тексту.
- Доберіть до тексту два заголовки, один з яких виражає його тему, другий – головну думку.
- Самостійно визначте в реченнях тексту однорідні члени, назвіть їх.
- Сформулюйте визначення однорідних членів речення.
- Спробуйте передати зміст тексту, не вживаючи однорідних членів речення. Чому вам це не вдалося? Чи можна сказати, що однорідні члени речення сприяють детальному й образному вираженню думок і почуттів?
- Назвіть у кожному з речень ряди однорідних членів. Яке з речень уміщує два ряди однорідних членів?
- Прочитайте речення, ускладнені однорідними присудками, та речення, ускладнені однорідними додатками.
- Поясніть уживання розділових знаків у реченнях з однорідними реченнями.
- Якби вам запропонували проілюструвати текст трьома малюнками, що б ви зобразили? Розкажіть про це, уживаючи однорідні члени речення.

Завдання, які слід запропонувати учням у процесі опрацювання тексту, умовно можна поділити на три основні групи:

- аналіз використаних у тексті мовних одиниць;
- виконання (усне або письмове) конструктивних вправ;
- виконання (усне або письмове) творчих вправ [3, с. 25].

Роботу можна ускладнити, запропонувавши учням текст із

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

вилученими розділовими знаками. У такому разі учні мають переписати текст, розставивши пропущені розділові знаки, після чого прочитати його, правильно інтонуючи речення. Зрозуміло, що послідовність виконання поданих вище завдань потрібно буде змінити – розпочати з визначення однорідних членів речення і пояснення розділових знаків при них, а завершити визначенням теми й головної думки тексту та застосуванням прийому «усне малювання», тобто словесним передаванням змісту уявних ілюстрацій до тексту. Таким чином, можна стверджувати, що це набагато дієвіша і результативніша робота для учнів, ніж при традиційному підході, що передбачає лише оволодіння мовними засобами. Отже, виникає необхідність переходу на сучасні форми організації навчального процесу. Слід відмітити, що в основі принципу текстоцентризму лежить єдність мовної, полікультурної та комунікативної компетенції, оскільки без знання граматики, ніякого володіння мовою бути не може. Аналізуючи текст, учні спілкуються, висловлюють власну думку, щось доводять, сперечаються, але це тільки допомагає їм при виконанні творчих завдань. Від тексту – до спілкування, від спілкування – до творчості.

Ознакою текстоцентричного підходу на сучасному етапі є здатність створювати тексти в процесі навчання, тому всі прийоми і стратегії на уроках української мови і літератури так чи інакше пов'язані текстом, його читанням, маркуванням, аналізом, компонуванням, трансформацією. У методиці викладання порівняно недавно з'явився термін «вільні» тексти (письмо). Це узагальнена назва таких творчих завдань, як сенкан, твір за метафорою, твір-перевтілення, есе, прийом «кінострічка бачень», «Я (погляд у дзеркало)» тощо.

«Вільні» тексти – це творчі завдання, тому на уроках їх доцільно використовувати з метою «увімкнення» розумових процесів на етапі виклику, міркування, а також під час аналізу суб'єктного досвіду, набутого під час уроку, рефлексії. Більшість із них є прийнятними та ефективними в навчанні української мови і літератури, слугують усвідомленому сприйняттю лінгвістичних та літературних понять, систематизації засвоєного, оцінюванню творів, персонажів, життєпису письменника тощо [5, с. 242].

Найбільш поширеними, на наш погляд, серед «вільних» текстів є есе (фр. *essai* – «спроба», «начерк») – невеликий за обсягом прозовий твір, що має довільну композицію і висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання і не претендує на вичерпне і визначальне трактування теми. Алгоритм написання есе здійснюється за такою схемою:

- збирання інформації;
- аналіз інформації;
- виявлення власної точки зору;
- викладання власної точки зору.

Есе буває вільне або аргументоване. Час написання

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

5-10 хв. Есе розвиває в учнів уміння відстоювати свою позицію, зважено розглядати різноманітні підходи до проблеми, приймати обґрунтовані рішення, робити логічні висновки, формулювати самостійні судження і будувати переконливу аргументацію.

Сучасне життя посиляє вчителю різні виклики, і він має реагувати на них, бути конкурентоздатним у сучасному інформаційному просторі. Для цього педагогу не треба боятися тих нових видів діяльності, які здатні шляхом переносу інтересу з одного предмета на інший ураховують індивідуальні уподобання школярів, і залучати сьогоднішнє інтернет-покоління учнів-візуалів до читання, до користування текстами творів. У зв'язку з цим важливо навчити себе і дітей користуватися креолізованими текстами – змішаними складними текстовими утвореннями, у яких поєднуються вербальні (словесні) та невербальні (що належать до інших знакових систем) елементи. Вони створюють певну візуальну смислову єдність, що комплексно впливає на учня.

Інакше кажучи, це структура змішаного типу, де представлені вербальні та візуальні засоби передачі інформації з метою створення якомога кращих вимог для розуміння тексту [2, с. 185]. Дітям можна запропонувати такі види креоналізованих текстів: комікси, відеоролик рекламного характеру про книгу, мотиватор на літературну тему, постер на літературну або мовну тему, буклет, фотоколаж, логотип, скрапбукінг, кардмейкінг. Їхня особливість – поєднання індивідуальних або колективних напрацювань із різними видами мистецтва. Створення таких креонізованих тестів зацікавить дітей, спонукає до творчості і викличе цікавість до вивчення мови і літератури.

Таким чином, текстоцентричний підхід – необхідна умова досягнення нової якості освіти у формуванні ключових компетенцій і відповідає основним завданням вивчення української мови та літератури, бо епіцентром уроку стає текст як засіб виховання всебічно розвиненої, творчої, національно свідомої, духовно багатой особистості, яка комунікативно виправдано вміє користуватися мовними засобами в усіх сферах суспільної діяльності, спираючись на багатство рідного слова.

Література:

1. Варзацька Л. Навчання мови та мовлення на основі тексту: Посібник для вчителів. – К. : Рад. школа, 1986. – 105 с.
2. Ворошилова М. Б. Креолізований текст: аспекти изучения // Политическая лингвистика. – Вып. 20. – Екатеринбург, 2006. – С. 180-189.
3. Глазова О. Текстоцентричний підхід у вивченні української мови // Методичні діалоги. – 2013. – № 7-8. – С. 22-27.
4. Глазова О. Українська мова: підруч. для 5 кл. загальноосвіт. навч. закл. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2013. – 272 с.
5. Кучина Т. «Вільні» тексти на уроках української мови і літератури як прийом розвитку критичного мислення // Таврійський вісник освіти. – 2012.- № 4(40). – С. 241-245.
6. Тарабанова Я. Виховання національної свідомості учнів на уроках української мови засобами роботи над текстом // Таврійський вісник освіти. – 2013. – № 4(44). – С. 185-187.